

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2021 1. SZÁM
LXIII. ÉVFOLYAM

Csákó Judit
Az Altaichi évkönyv és a magyar krónikás hagyomány

B. Halász Éva
A békebírság

Gömöri György
Serédi Zsuzsánna és Zrínyi Ilona sírköve

Vigh Barbara
Vizsgálatok Széchenyi István gróf étkezései körül

Tamás Ágnes
*Sajtószabadság és sajtóirányítás élclapokbeli megítélése
a kiegyezés első éveiben (1867–1868)*

Matolcsi Réka
Egy 1903-as királysértési sajtóper tanulságai

Szabó Róbert
Az első világháborús katona-tanulók iskolai kedvezményei

.....

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2021 | 1.
LXIII. ÉVFOLYAM | SZÁM

.....

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

HU ISSN 0040-9634

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Felelős kiadó: Balogh Balázs főigazgató, Molnár Antal igazgató
Nyomdai előkészítés:
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
Tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

TARTALOMJEGYZÉK

LXIII. évfolyam, 2021. 1. szám

TANULMÁNYOK

- Csákó Judit • Az *Altaichi Évkönyv* és a magyar krónikás hagyomány.
Megjegyzések egy historiográfiai vita margójára 5
- B. Halász Éva • A békebírság 25
- Gömöri György • Téves adatok 17. századi síremlékeken.
Serédi Zsuzsánna és Zrínyi Ilona sírköve 43
- Vigh Barbara • Vizsgálatok Széchenyi István gróf étkezései körül 49
- Tamás Ágnes • Sajtószabadság és sajtóirányítás élclapokbeli megítélése
a kiegyezés első éveiben (1867–1868) 75
- Matolcsi Réka • „A király igazsága és a nemzet igazsága”.
Egy 1903-as királlysértési sajtóper tanulságai 99
- Szabó Róbert • Hadiérettségi, hadibizonyítvány. Az első világháborús
katona-tanulók iskolai kedvezményei 119

MÉRLEG

- Csorba László • „Hadd reméljük, hogy bölcsességük megszilárdítja azt,
amit türelmük és hazaszeretetük elért...” Frank Tibor új könyve
a kiegyezés angliai visszhangjáról 137

MEGEMLÉKEZÉS

- Szarka László • Tilkovszky Loránt (1927–2021) 147
- Pritz Pál • Vida István (1940–2020) 151

MEGEMLEKEZÉS

TILKOVSZKY LORÁNT
(1927–2021)

2021. január 13-án, 94 éves korában elhunyt Tilkovszky Loránt. 1927. március 19-én született Budapesten. 1937 és 1945 között a Madách Gimnáziumban tanult, 1945-től 1950-ig pedig a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem–latin szakos hallgatója volt, diplomáját is itt vette át. 1955-ben az 1831. évi északkelet-magyarországi koleralázadásról készített munkájával nyerte el a történettudomány kandidátusa fokozatot. A dolgozatot jegyzetek nélkül, rövidített kiadásban, *Az 1831. évi parasztfelkelés* címmel a Művelt Nép adta ki. Ezt követően előbb tanárként, rövid ideig levéltárosként, majd néhány évig a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat történeti referenseként dolgozott.

1961-ben a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében kapott állást. Előbb munkatársként, 1976-tól főmunkatársként, végül tudományos tanácsadóként vett részt az Úri utcai intézet munkájában, miközben sok-sok tanulmánya mellett szinte évenként adta ki könyveit. Intézeti munkái mellett 1962-től a *Századok* szerkesztőjeként vállalt sok feladatot magára. Jó latinusként a maga számára elképzelt reformkori témák helyett az Intézetben fontosabbnak tartott Horthy-korszakot, azon belül a magyar revíziós külpolitika és Teleki Pál második kormányának a kutatását jelölték ki feladatául. Bekapcsolódott a Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához (= DIMK) című források sorozat elkészítésébe. A tízkötetes Magyarország története elsőként megjelent nyolcadik kötetének szerkesztője és szerzője volt.

A DIMK Ránki Györggyel, Pamlényi Ervinnel és Juhász Gyulával közösen 1964-ben kiadott *Wilhelmstrasse és Magyarország* című kötete után 1967-ben és 1969-ben jelent meg a nagy visszhangot, sok vitát és ellenvéleményt kiváltó két könyve: a *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941* és a *Teleki Pál. Legenda és valóság* című monográfiája. Előbbi a magyar revíziós külpolitikának az országgyarapításokkal együtt járó, feloldhatatlannak bizonyult közép-európai konfliktusait dolgozta fel. Fél évszázad múltán jól látszik rajta a korszakra jellemző marxista elkötelezettség és antinacionalista ideológiai alapállás, ugyanakkor forrásokra támaszkodó kritikus elemzéseinek, megállapításainak többségét a legújabb szakirodalom is idézi, használja. Részben hasonló a helyzet a Telekiről készült és húsz évvel később átdolgozott kiadásban újra megjelent kismonográfia esetében is.

1982-től 1997-ig a Pécsi Tudományegyetem történészprofesszoraként oktatott, amit élete nagy ajándékaként élt meg. Hetvenedik születésnapjára, s mint kiderült, egyetemi tevékenységének végére, a pécsi tanszék *Német nemzetiség – magyar hazafiság: tanulmányok a magyarországi németiség történetéből* címmel kiadta német nemzetiségtörténeti tárgyú munkáinak válogatását. Ebben közölte a *Számvetés* című kétrészes szakmai visszatekintését. A pálya eredményeinek felsorolása mellett a *Számvetés* – hatvanévesen 1987-ben írott első és hetvenévesen készült második része – a „maga mentsége” mellett szóló érveket is fel-

sorolta. Abban bízva, hogy „a részben nyíltszíni, részben azonban felszín alatti vitákban egyszer majd méltányosan dönt – a historiográfia”.

Az 1967-es revíziós és az 1969-es Teleki-könyvnek a magyar kormányzati politikát kritikusan értékelő megállapításai miatt Tilkovszky Loránt sokak szemében a marxista történetírás túlzásba vitt önkritikájának szimbólumává vált. A prágai tavasz mulékony sajtószabadságával élve Janics Kálmán a pozsonyi *Irodalmi Szemlé*ben élesen elutasító véleményt fogalmazott meg a revíziós és nemzetiségi politikát tárgyaló könyvről. Ennek a kisebbségi közegből érkezett nemzeti elutasításnak az árnyéka hosszú időn keresztül elkísérte munkásságát. *Számvetésében*, húsz évvel később, maga is belátta, hogy 1967-es könyvében túllépte a történeti önkritika érzékeny határait. „Az aplotalannak nem mondható félelem attól, hogy egyoldalú lefegyverzést hajtunk végre, hiszen a szlovák, román stb. történetírás nem mutatta megfelelő jeleit annak, hogy saját népük történetét hasonló önkritikával kezelje, sőt, hogy akaratlan fegyver- és muníciószállítói lehetünk ellenünk irányuló törekvéseknek, lehetetlenné tette számomra, hogy a »revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon« téma részletes kidolgozását tovább folytassam az 1941–1944/45 évek vonatkozásában is. [...] A revízió és nemzetiségpolitika kérdéseiről kialakult vitába torkollik bele végső fokon a Teleki-könyvvel kapcsolatos vita is. Sokan magyar nemzeti szempontból károsnak vélik, hogy – bizonyítékok híján – nem adok hitelt Teleki németek általi meggyilkolása legendájának, mert szerintük egy ellenálló, mártír. Teleki képe alkalmas lehetne a magyar politikáról megrögzült elítélő felfogás megmásítására. Van, aki a tényekkel szemben azt állítja, hogy Teleki revíziós politikája kizárólag a magyar többségű részek, s nem a történelmi Magyarország visszaszerzésére irányult, s egyébként jogosan elkeseredve a magyar kisebbségek ma sem mindenütt kielégítő helyzetén, Teleki egykori nemzetiségpolitikájának idealizálásával azt javasolja, hogy ez legyen, ez lehet a modell a mai nemzetiségi problémák megoldásához a Kárpát-medencében.”

Nem tartozott a konfliktusmentes kollégák közé. Volt, hogy a vita hevében az előadói pulpituson összecsomagolt és elhagyta a konferenciatermet. Szeretett sarkítva fogalmazni, sokszor és szenvedélyesen vitatkozott. Mítoszromboló volt akkor, mikor új mítoszok születtek. Megbízható robotosa volt a várbeli intézetnek, ahova a szerény akadémiai ösztöndíjából vásárolt, elnyúlhatetlen szürke ballonkabátjaiban, németes pontossággal érkezett.

A *Századokban* közölt recenziói, vitacikkei gyakran váltottak ki heves reakciókat. Így volt ez a Bajcsy-Zsilinszky Endréről folytatott évtizedes vitája esetében Víg Károllyal, vagy a két világháború közti, illetve a második világháború alatti magyarországi német nemzetiségi önszerveződések, s különösen a Harmadik Birodalom által felhasznált *Volksbund* történetéről közreadott munkáival. A bécsi, koblenzi, bonni, müncheni levéltárak munkatársai viszont évekkel később is szeretettel emlékeztek rá. Mindenesetre a magyarországi németység részéről két komoly elismerésben is részesült: munkáit az Országos Német Önkormányzat Ehrennadel in Gold kitüntetéssel, a pécsi Lenau Ház pedig Nicolas Lenau Kulturális Díjjal ismerte el.

Nemzetiségtörténeti kutatási eredményeit két fontos munkában foglalta össze. Az 1994-ben megjelent *Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségi politika Magyarországon Trianontól napjainkig*, illetve az 1998-ban napvilágot látott *Nemzetiségi politika Magyarországon a XX. század*

zadban című könyveiben gondosan összeállított katalógust kínált a Horthy-korszak egymást jórészt kioltó eszméiről és eszményeiről, Bleyer Jakabtól kezdve Gratz Gusztávon át Basch Ferencig, a fajvédelemről a Németh László, Bibó István által szorgalmazott belső revízióig, a Szekfű, Bajcsy-Zsilinszky és Teleki által egyaránt hirdetett méltányos Szent István-i politikáig. Kritikus képet rajzolt a második világháború éveinek nemzetiségpolitikai zsákutcájáról, a magyarországi németek világháború utáni elüldözéséről, a lakosság-cseréről és a magyar pártállam – internacionalista politikaként tálalt – asszimilációs gyakorlatáról, a meddőnek bizonyult kádári–aczéli nemzetiségi hídszerep elképzeléséről, a szomszéd országok magyar kisebbségeinek sorsa iránti tartós érdektelenségről.

Megemlékezőmet egy 1985–1988 közötti személyes emlékekkel zárom. Amikor 1985-ben Niederhauser Emiltől Tilkovszky Loránt vette át a Magyar–Csehszlovák Történész Vegyesbizottság magyar társelnökségét, több kérdésben éles ellentétek jelentkeztek a magyar és a csehszlovák tagozat között. A szlovák történetírásban az 1980-as évek közepén – a hatkötetes Szlovákia története munkálataival és a szlovák életrajzi és a helytörténeti lexikon kötetének megjelenésével párhuzamosan – felerősödtek azok a „dehungarizációs” törekvések, amelyek célja a szlovákok Magyar Királyságon belüli fejlődésének radikális átértékelése volt. Ennek egyszerre botránys és látványos megnyilvánulásaként a történeti magyar családnevek szlovák átírásáról és átnevezéséről döntöttek, ami a szlovák helyesírási szabályzatba is bekerült. Magyar oldalon viszont a késői Kádár-korszak fontos szellemi áttörési pontját éppen a történeti magyar állam örökségének újrafelfedezése, különösen pedig a magyar kisebbségek iránti érdeklődés megerősödése jelentette.

Tilkovszky Loránt elnöki ténykedésének egyik legelső lépése az volt, hogy a bizottság budapesti, 18. ülészakán az 1945–1948. évi lakosságcsere történeti értékelése kapcsán éles szóváltásba keveredett Juraj Zvarával, a csehszlovákiai magyar kérdés történetének kutatójával, az ülészak végén pedig bejelentette, hogy a következő, olműtzi ülésre a magyar tagozat részletes állásfoglalást dolgoz ki a történeti család- és helynevek szlovák átnevezésének gyakorlatáról. Kezdeményezésére elkezdődött az a munka, amely nyelvészek, jogászok, szlavisták – például Király Péter, Király Tibor, Fábíán Pál, Trócsányi László, Käfer István – bevonásával részletes elemzést és a bizottság magyar tagozatának kritikus állásfoglalását eredményezte.

A magyar és csehszlovák történészek eszmecseréje a régi magyar család- és személynevek, valamint a helynevek írásmódjáról címmel magyarul és angolul, könyv alakban is kiadott magyar állásfoglalás elutasította a történeti névanyag utólagos átírását, meghamisítását, illetve a szlovákiai magyar helységnevek használatának tiltását. Ez utóbbit az olműtzi ülészakon, 1987. szeptember 7-én a szlovák tagozat a következő érvekkel utasította vissza: „Abból a tényből kiindulva, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaság területén a földrajzi elnevezések magyar alakjait történeti neveknek tekintjük, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság jelenlegi nyelvi szituációjában használatuk nem helyénvaló, és ezért a nyilvános magyar nyelvű megnyilatkozásokban a jelenlegi hivatalos elnevezések használata kívánatos, amit a Csehszlovák Szocialista Köztársaság állami politikájának elvei is megkövetelnek.” A bizottság 1988. szeptemberi békéscsabai ülészakának éjszakába nyúló tankönyv-vitája végén, majd a közös jegyzőkönyv hajnalba nyúló szövegezésekor, Til-

kovszky Loránt a tőle megszokott indulatos hozzászólásaiban egyértelművé tette: nem lehet közös nevezőre jutni, ha (cseh)szlovák részről a „nemzetiségi elnyomás” kritikátlan kliséit kirekesztő, hamisító nacionalizmussal próbálják felülírni. Mára szerencsére a mértékadó szlovák történészek is tévesnek és elhibázottnak tartják az egész „dehungarizációs” elképzelést.

Utolsó intézeti munkája, 2003 és 2007 között, a magyarországi nemzetiségi kérdés és nemzetiségpolitika 20. századi levéltári forrásaiból készült összeállítás volt. A munka elkészült, a kiadási költségekre benyújtott pályázatok azonban eredménytelenek, a források pedig kiadatlanok maradtak.

Élete utolsó éveit – szakmától, közélettől visszavonultan – családjá körében élte le.

Szarka László

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda
Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék
E-mail: bardi.erezsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcész Könyvesbolt
(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)
1053 Budapest, Magyar u. 40.
Telefon: +36-30-203-1769
E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft
Előfizetőknek: 850 Ft

